

En historisk resa runt jorden över fem hav. Världshistoria på svenska.

Recension av Maria Sjöberg (red.), *En samtidig världshistoria*

MARY HILSON *University College London*

Enligt Columbiainstitutets historiker Mark Mazower upplever vi en "guldålder av historiska synteser".¹ Det finns bevis på detta även i Sverige, där Norstedts stora *Sveriges historia* i åtta band utgavs 2009–2013 och nu med Studentlitteraturs *En samtidig världshistoria*, redigerad av Maria Sjöberg, med sex delredaktörer, och bidrag av 41 forskare verksamma vid svenska universitet och högskolor. Den mer än 1 000 sidor långa boken erbjuder alltså en världshistorisk översikt på svenska, den första sedan 1980-talet.

Försök att skriva världshistoria är ingenting nytt, även om vissa historiker har talat om en "ny globalhistoria" för att förklara den senaste tidens globaliseringsvåg.² Flera debattinlägg i *Historisk tidskrift* de senaste åren har påpekat bristen på klarhet när det gäller användning och tolkning av begrepp som globalhistoria, världshistoria, transnationell historia, *Transfersgeschichte*, *entangled history*, *histoire croisée* bara för att nämna de mest citerade. Man kan gott instämma med Stefan Amirell att en mer utförlig diskussion av dessa begrepp och nyanserna dem emellan vore att önska.³ Men å andra sidan har Sven Beckert noterat i *American Historical Review* att skillnaderna inte är så stora eftersom alla dessa begrepp och historiesyner tar sin gemensamma utgångspunkt i "a project to reconstruct aspects of the human past that transcend any

1. Mark Mazower, plenumsföredrag till konferensen "History after Hobsbawm", Birkbeck University of London, 29/4–1/5 2014. <<http://backdoorbroadcasting.net/2014/05/mark-mazower-europe>>.

2. Pamela Kyle Crossley, *What is Global History?* (Cambridge 2008); Bruce Mazlish, *The New Global History* (New York 2006).

3. Stefan Eklöf Amirell, "Den världshistoriska vändningen. Möjligheter och problem i relation till svensk historisk forskning", *Historisk tidskrift*, 128:4 (2008) s. 647. Se även debatt mellan Amirell och Rolf Torstendahl i *Historisk tidskrift* 129:2 (2009) s. 235–246, samt Leos Müller m.fl. (red.), *Global historia från periferin: Norden 1600–1850* (Lund 2010).

one nation-state, empire or other politically defined territory”.⁴ Detta är också utgångspunkten i *En samtidig världshistoria*, där tanken enligt Maria Sjöberg är ”att skildra regioner och samhällen, utan att vår tids gränser mellan länder färgar av sig på tider då de inte fanns” (s. 20).

Ambitionen bakom *En samtidig världshistoria* är att ge en helhetsbild över mänsklighetens historia som börjar från begynnelsen – i första delen av boken tas frågor upp om människans evolution samt framväxten av jordbruket, språk och städer – och spänner över hela jordklotet, samtidigt som vikt läggs vid förbindelser och sammanhang i enlighet med globalhistoriska eller transnationella ambitioner. Ordet ”samtidig” i titeln har en dubbel betydelse. För det första är ambitionen att boken ska tydliggöra ”den historiska förståelsens beroende av historikernas egen samtid” samt även markera ”tolkningarnas föränderlighet” (*En samtidig världshistoria*) (s. 26). För det andra betyder det att tonvikten ska läggas på parallella processer i olika samhällen trots att dessa ofta skedde i brist på direkta kontakter. På det sättet undviker man att exotisera det förflutna och ”öppnar för gränsöverskridande aspekter” (s. 24).

Utgångspunkten för projektet var enligt Sjöberg önskan att komma bort från tre problem som präglar den äldre litteraturen: för det första att undvika ett alltför eurocentriskt perspektiv, där ”[u]tomeuropeiska händelser och processer uttolkas genom västeuropeiska glasögon och politiska händelser i västerlandet ges en oproportionerligt stor betydelse” (s. 25); för det andra att ge utrymme åt äldre historia och för det tredje att synliggöra ett genusperspektiv.⁵ I stort sett har hon och hennes medförfattare lyckats med detta och samtliga måste gratuleras till den stora tjocka volymen som är resultatet. Boken är ett viktigt bidrag till den växande litteraturen om världshistoria och kommer säkert att användas flitigt som kurslitteratur såväl som en allmän handbok under många år framöver. Bidragen är välskrivna och lätta att orientera sig i och erbjuder en njutbar läsning till alla historieintresserade.

Framför allt är ambitionen att undvika eurocentrism mycket tydlig jämfört med tidigare världshistoriska översikter där andra civilisationer blir intressanta först när européerna ”upptäcker” dem under 1500-talet.

4. C. A. Bayly m.fl., ”AHR Conversation: On Transnational History”, *The American Historical Review*, 111, 5 (2006) s. 1 445.

5. Maria Sjöberg, ”En samtidig världshistoria – en jordenruntresa på fyra år”, <<http://historiskastudier.blogg.gu.se/2014/05/15/en-samtidig-varldshistoria-en-jordenruntresa-pa-fyra-ar>>.

Som okunnig modernist fick jag lära mig mycket om äldre amerikanska civilisationer och statsbildning under tiden före 1500 (kapitel 11, 17), om monsunens betydelse för handelsnätverk i Indiska oceanen långt innan européerna började segla där (kapitel 8), om Kina och om Oceanien, men kanske något mindre om den förkoloniala historien i Afrika och Australien (se dock kapitel 17 om Afrika och kapitel 27 om Australien).

Den breda och omfattande kunskapen som finns hos författarna är imponerande. Boken är disponerad efter sex mer eller mindre traditionella perioder – ”vandringarnas tid” (före ca 500 f.Kr.), ”samhällsbyggandets tid” (500 år f.Kr. till 500 år e.Kr.), ”landvägarnas tid” (500–1500), ”världsomseglingarnas tid” (1500–1800), moderniteten (1800–1945) och globaliseringen (1945–2010). De traditionella beteckningarna såsom antiken, medeltiden, den tidigmoderna perioden används dock inte och i vissa fall problematiseras de, såsom i Thomas Lindkvists översiktskapitel om tiden 500–1500, där han ifrågasätter begreppet ”medeltiden”. Sekelskiftet 1500 står som en brytpunkt, efter det blev det först möjligt att tala om världsomfattande nätverk av handel och kulturutbyte.

Att nå bortom den så kallade metodologiska nationalismen, som fortfarande präglar så mycket av vår historieskrivning, är inte lätt, men ambitionen förverkligas här genom valet av havsperspektivet som bokens geografiska ram. Kapitlen är alltså uppdelade efter de fem för den historiska utvecklingen mest betydelsefulla haven (Medelhavet, Indiska oceanen, Stilla havet, Atlanten; Nordsjön och Östersjön behandlas tillsammans). Den braudelianska traditionen av Medelhavshistoria är den självklara utgångspunkten men havsperspektiv på transnationell historia har blivit allt vanligare sedan 1990-talet, bland annat inom Östersjönsregionen.⁶ Havsstudier erbjuder enligt Markus P. M. Vink möjligheten att fokusera på ”large-scale historical processes of commercial, biological and cultural exchange that other geographical constructs often obscure”.⁷ Indiska oceanen har ofta stått i spetsen för den så kallade ”nya thalassologin”, såsom Mats Mogren påpekar i sitt bidrag om Indiska

6. Ferdinand Braudel, *Medelhavet och Medelhavsvärlden på Filip II:s tid* [1949], övers. Ingvar Rydberg (Furulund 1997); Kären Wigen, ”AHR Forum Oceans of History: Introduction”, *The American Historical Review*, 111, 3 (2006), s. 717–721; om Östersjön: Kristian Gerner & Klas-Göran Karlsson, *Nordens Medelhav: Östersjöområdet som historia, myt och projekt* (Stockholm 2002). Karlsson diskuterar framväxten av en ny Östersjöområdets identitet på 1990-talet i kapitel 34.

7. Markus P. M. Vink, ”Indian Ocean Studies and the ‘new thalassology’”, *Journal of Global History*, 2, 1 (2007), 41–62.

oceanen under tiden 500 f.Kr–500 e.Kr. Havsperspektivet är dock inte utan problem. Begrepp såsom "Stilla havet" eller "Atlanten" kan lätt tolkas som anakronistiska när det gäller äldre tider och bör behandlas och ifrågasättas som moderna kulturella föreställningar, eller till och med som imperialistiska kategorier som i stort sett skapades av 1800-talets geografiska forskning.⁸

Det finns många sätt att skriva havshistorier på och de olika författarna har fått välja själva hur de vill anpassa bokens huvudtema till olika tider och regioner. I sin inledning till del II föreställer Ingela Wiman en fiktiv kringsegling av världens hav för att sammanfatta olika teman. Flera författare fokuserar på skeppsteknologi och dess användning samt havsrum eller "seaways" (kapitel 10, 14), några tar upp frågan om havets topologi och miljö, framför allt i Indiska oceanen där monsunen var väsentlig för framväxten av handelsnätverk (kapitel 8, 20). Klas-Göran Karlsson hänvisar till skeppsbyggning på ett intressant sätt då han fokuserar på varvsindustrier kring Östersjön och Nordsjön under sent 1900-tal för att knyta samman ekonomiska förändringar i Västeuropa med samtida politiska förändringar i Östeuropa (den välkända polska fackföreningen Solidaritet som ju hade sitt ursprung bland varvsarbetare i Gdańsk). Vissa författare använder också havsbegreppet i en mera metaforisk betydelse och skriver om "landshav" för att beteckna öknar och stäpper (kapitel 6, 12) där kamelen ("öknens skepp") utgjorde det viktigaste transportmedel. De flesta kapitlen handlar dock om samhällen och statsbyggningar omkring olika hav: till exempel berättar Hans Hägerdals kapitel om Stilla havet 500–1500 mycket om kinesisk historia medan Per Bolins bidrag om Indiska oceanen under 1800- och 1900-talen främst handlar om det brittiska imperiet i Indien. Att geografiska kategorier alltid är instabila undertrycks genom att olika samhällen kan placeras i olika ramar: de syd- och centralamerikanska kulturerna behandlas av Louise Berglund under rubriken "Atlanten" när det gäller tiden 500–1500, men samma område hänförs till Stilla havet i Kenneth Nybergs kapitel. Korshänvisningar och en omfattande uppslagslista gör det lätt att hitta kopplingar och följa utvecklingar. En brytpunkt uppstod cirka 1500 efter att Columbus resa "löste upp en mental barriär"

8. Wigen (2006). Se även Alison Games, "Atlantic History: Definitions, Challenges, and Opportunities", *The American Historical Review*, 111, 3 (2006) s. 741–757; Matt K. Matsuda, "The Pacific", *The American Historical Review*, 111, 3 (2006) 758–780.

mellan kontinenter, som Maria Sjöberg hävdar i sin inledning till del IV (s. 509). Därefter blir det enklare för historiker att fokusera närmare på förbindelser och länkar.

I en debattartikel i *American Review of History* från 2006 sammanfattade Kären Wigen de fördelar som kan erbjudas av ett havsperspektiv.⁹ Men hon har en viktig poäng när hon framhåller bristen på intresse för vad som finns under havsytan. Denna kritik drabbar även *En samtidig världshistoria*. I en historisk översikt som bygger på världshav som geografisk ram finns kanske förvånansvärt lite om själva haven – om till exempel fisk och fiskerier men även om jakt av val och andra havsdjur, om undervattenskommunikationsleder och andra nätverk, om havsresurser från pärlor till fossilbränsle. Dessutom har haven aldrig varit helt stabila, trots att påståendet att ”havens gränser har varit mer beständiga” (s. 19) än landbaserade gränser onekligen är sant. Tsunamivågor, läggning och smältning av is, långvariga processer som exempelvis landshöjningen, som vi känner igen i Östersjösområdet, för att inte tala om det dagliga tidsvattnet, är alla fenomen som har påverkat människans förhållande med havet. Ett översiktskapitel om Norra ishavet – ett hav som kanske kommer att skapa ökande intresse nu och i framtiden – hade kanske varit ett intressant sätt att gå in närmare på dessa frågor.

Förutom de sex kronologiska översikterna och alla kapitel om havsregioner under olika epoker finns även några mera tematiska diskussioner. De korta avsnitten om ”individens röst” var ärligt talat lite av en besvikelse. Syftet med dem är att för varje epok ge ”ett porträtt av en individ som i sin person särskilt väl fångar det tidstypiska” (s. 21). Det är möjligt att de gör det, men själva valet av individer är något begränsade. Trots bokens ambition att ta hänsyn till ett genusperspektiv finns det bara en enda kvinna, Marianne Weber (förutom det fossila fynden ”Lucy”, som är individen i det förhistoriska avsnittet). Weber är mest känd som sociologen Max Webers maka, men Yvonne Svanström visar hur Max Weber blev känd genom Mariannes satsningar och tar det som en utgångspunkt för att närmare diskutera genusförhållanden under tidigt 1900-tal. Vid sidan av Marianne Weber finns det fyra män, varav tre är européer: 1100-talets intellektuelle Pierre Abélard, den fiktive James Bond samt den manlige grekiske guden Prometheus. Det bör tilläggas att

9. Wigen (2006).

genusperspektiv inte saknas i diskussionerna av dessa individers liv, men det hade varit önskvärt att låta några flera kvinnliga gestalter träda fram. Den sydamerikanske Guamán Poma, som skrev en krönika över inkarikets historia och den spanska erövringen, är den enda icke-europén bland de porträtterade individerna.

Däremot erbjuder de större tematiska kapitlen mycket intressant läsning: om födelse- och dödsritualer av Lotta Mejsholm, om de abrahamitiska religionerna av Jan Hjärpe, om miljöhistoria av Mats Mogren, om imperier och imperialism av Tore Linné Eriksen, om Norden och omvärlden av Harald Gustafsson, om jämställdhet av Christine Florin samt om globalisering av Birgitta Svensson. De här kapitlen kan med fördel användas för diskussion från olika utgångspunkter. Varje bidrag har ett tema som är kopplat på något sätt till den del av boken där det är placerad men de är också mycket bredare än så. Arkeologen Mats Mogrens skildring av miljöhistoriska frågor var för mig en av de mest intressanta och besvarar delvis bokens ambition att utgå från samtidiga perspektiv. Även om man är skeptisk mot den kontroversiella frågan om på vilket sätt vi kan tala om "antropocenen" (s. 482) – en tid där människans påverkan på miljön har blivit en väsentlig drivkraft bakom miljöförändringar – är det ju tveklöst så att forskningen och därmed våra kunskaper om klimat och miljö under tidigare epoker har utvecklats enormt de senaste åren.¹⁰ Problemet, som Mogren uttrycker det, är att man ännu inte har lyckats göra en teoretisk tolkningsram om relationen mellan ekologiska, ekonomiska, sociala och politiska problem och förändringar. Man har dock försökt; till exempel har historikern Geoffrey Parker i en mycket tjock bok om 1600-talets krisår, visat hur naturvetenskapliga kunskaper om 1600-talets kyligare klimat, den så kallade lilla istiden, kan belysa kopplingar mellan revolutioner, krig, hungersnöd och andra oroligheter i olika delar av Europa såväl som i Asien och andra delar av världen.¹¹ När man läser i *En samtidig världshistoria* om krisen cirka 400–500 e.Kr. (kapitel 11, 12, 13) eller på 1300-talet (kapitel 14, 15, 16, 17) – för att inte

10. Antropocenen blev också tema till en av sessioner vid konferensen "History after Hobsbawm" (Birkbeck University of London, 29/4–1/5 2014) med Paul Warde, Harriet Ritvo samt Sunil Amrith. Se sammanfattningen av Janet Weston, "Latin America and Global Environmental History", <<http://historyafterhobsbawm.wordpress.com/2014/05/01/latin-america-and-global-environmental-history>>.

11. Geoffrey Parker, *Global Crisis: War, Climate Change and Catastrophe in the seventeenth century* (New Haven 2013).

tala om 1600-talet (kapitel 18, 19, 20) – undrar man om inte liknande sammanhang finns här, men det får läsaren själv avgöra då eventuella kopplingar inte görs explicit.

En samtidig världshistoria är tänkt i första hand som en lärobok för kurser vid svenska högskolor och universitet. Det pedagogiska syftet understryks på många sätt: varje kapitel har en lista över viktiga begrepp och det finns även kronologiska översikter för varje avsnitt. Samtliga författare berättar något om lämpliga metoder och källor – eller bristen därpå – för att undersöka det förflutna i olika regioner, och i vissa fall hur ny forskning har påverkats av samtida vetenskapliga eller metodologiska utvecklingar. Detta gäller framför allt avsnitten om äldre historia som i många fall är skrivna av arkeologer (i synnerhet kapitel 2, 6, 7, 11 samt fördjupning 3). Genomgående litteraturhänvisningar saknas dock – det finns lästips för varje kapitel och en längre litteraturlista organiserad efter perioder, men man har valt att undvika fotnoter och andra referenser. Med tanke på bokens omfång var detta säkert ett klokt beslut men jag hade ändå önskat att historiografin hade gjorts lite mera synlig. Böcker och artiklar i litteraturlistan är nästan uteslutande på engelska eller svenska, dock med några undantag på till exempel franska och tyska.

Till boken hör också en digital del, som är åtkomlig under två år från att läsaren aktiverat den. Här finns boken tillgänglig i fulltext samt mycket annat: bokens samtliga kartor i nedladdningsbart format, föredrag, en inläst sammanfattning av varje kapitel, diskussionsfrågor för varje kapitel samt en interaktiv ordlista där man kan slå upp olika begrepp och hänvisas till delar av texten där begreppet förekommer. Det finns mycket användbart här, men jag saknar möjligheten att ladda ned e-boken för att slippa bära med sig en ganska stor och tung volym.

På *Svenska Dagbladets* debattsidor under hösten 2014 har Lars Amréus och Stefan Amirell (den senare också en av kapitelförfattarna i *En samtidig världshistoria*) pekat på behovet av en mångdimensionell historiesyn för ett mångfaldigt samhälle.¹² Harald Gustafsson påminner oss, vilket är viktigt att ha i åtanke, att "många som läser denna text har förmodligen sina släktrötter långt utanför Norden" (s. 854). Norden står givetvis inte i centrum här men Gustafssons fördjupningskapitel om "Norden

12. Lars Amréus, "De extrema ser inte historiens mångfald", *Svenska Dagbladet* 2/10 2014; Stefan Eklöf Amirell, "Brist på perspektiv i ämnet historia", *Svenska Dagbladet* 6/10 2014.

och omvärlden” är ett välkommet bidrag som erbjuder några reflektioner över hur det perifera Norden samspelade med resten av världen. Han gör det genom en intressant skildring av sju skeden av historisk förändring i Norden från kristnandet till kalla kriget men tyvärr valde han att inte ta hänsyn till Nordens roll i den europeiska expansionen, något som har blivit ett mycket dynamiskt forskningsfält åtminstone i Sverige den senaste tiden. Myten om Sverige och Norden som ett periferiområde oberoende av världshistoriska processer såsom kolonialism och slavhandel håller inte längre, om den någonsin gjort det. Såsom Leos Müller och Göran Rydén har påpekat bör uppgiften att skriva världshistoria inte domineras av forskare från de stora före detta kolonialmakterna och världshistoria bör inte heller alltid vara skriven på vad som på gott och ont blivit ett världsspråk, det vill säga engelska.¹³ Detta viktiga bidrag till världshistoria på svenska, av forskare verksamma i Sverige, ska därför hälsas med glädje.

13. Leos Müller & Göran Rydén, "Nationell, transnationell eller global historia? Replik till Stefan Eklöf Amirell och Rolf Torstendahl", *Historisk tidskrift*, 129:4 (2009) s. 662. De hänvisar till exemplen av det svenska ostindiska kompaniet respektive den svenska järnhandeln för att illustrera hur "uppgiften i framtiden [...] är att sätta in den svenska utvecklingen i ett större globalt perspektiv – och samtidigt ta del i den globalhistoriska debatten – för att bättre förstå såväl den svenska som den globala utvecklingen." Se även Müller m.fl. (2010) s. 21.